

УДК 351.75:35.088.6

СТЕПАНЕНКО В. В.,

кандидат юридичних наук,
начальник тренінгового центру Головного управління
Національної поліції в Херсонській області,
доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету (за сумісництвом)
Одеського державного університету внутрішніх справ;
 <https://orcid.org/0000-0003-4144-2182>;

ВАЙДА Т. С.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки
Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ;
 <https://orcid.org/0000-0002-4355-5685>

СТВОРЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ КРИЗОВОГО СТАНУ У ПРАВОПОРУШНИКА ЯК СПОСІБ ОПЕРАТИВНОГО ПРИПИНЕННЯ ВЧИНЮВАНИХ НИМ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ (НА ПРИКЛАДІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ І ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ)

У роботі на основі аналізу статистичних даних сучасного стану злочинності у державі та огляду спеціальної літератури зроблено висновок про необхідність подальшого удосконалення професійної підготовки працівників Національної поліції України (далі – НПУ). Приділено увагу питанням міждисциплінарного використання психологічних знань (характеристика основних типів особистості злочинця) та застосування превентивних заходів і заходів примусу на заняттях зі спеціальної фізичної та тактико-спеціальної підготовки.

Уточнено поняття кризового психологічного стану злочинця; розглянуто основні стратегічні та тактичні завдання впливу працівника поліції на правопорушника; конкретизовано стадії оперативного припинення поліцейськими правопорушення; охарактеризовано типові дії працівників поліції щодо підбору ефективних способів нагнітання кризового стану у особи.

Узагальнено педагогічні підходи щодо удосконалення освітнього процесу з спеціальної фізичної та тактико-спеціальної підготовки курсантів у ЗВО МВС України. Надано пропозиції щодо покращення методики відпрацювання захисних дій працівника поліції на заняттях з вищезазначених дисциплін із застосуванням психологічних характеристик умовного злочинця.

Ключові слова: *кризовий психологічний стан злочинця, працівники поліції, поліцейські заходи, превентивні заходи та заходи примусу, курсанти, освітній процес, ЗВО МВС України, спеціальна фізична підготовка, тактика дій працівників поліції, удосконалення методи проведення практичних занять.*

Актуальність проблеми. Аналіз статистичних даних Національної поліції України (далі – НПУ) за 2019 рік показує, що протягом цього періоду в Україні було зареєстровано 418 тис. кримінальних правопорушень, при цьому розкриті – тільки 186 тис. злочинів, слідчими повідомлено про підозру 110 тис. осіб у вчиненні ними протиправних діянь. Також слід зазначити, що за звітний період скоєно 1424 вбивства; 1916 умисних тяжких тілесних ушкоджень; 11080 розбоїв; 1858 пограбувань [1].

Виходячи з цього, можемо зробити висновок про необхідність подальшого удосконалення професійної підготовки працівників поліції щодо здійснення ними ефективної боротьби з цим негативним суспільним явищем. Зокрема, на нашу думку, треба приділяти певну увагу формуванню готовності поліцейських до ефективних (а значить безпечних) дій в ускладнених екстремальних ситуаціях безпосереднього протиборства із злочинцями. Вирішення цього завдання в сучасних умовах складає один із вагомих компонентів у системі виконання покладених на підрозділи НПУ передбачених завдань: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2].

У фаховій підготовці поліцейських в умовах ЗВО МВС України необхідно акцентувати увагу на формування комплексу професійних якостей, знань, вмінь і навичок, які дають змогу працівникові поліції під час виконання ним службових обов'язків професійно протистояти правопорушнику найбільш простим та безпечним способом (тактично перехитрити його, поставити у незручне положення тощо). Разом з тим своїми діями поліцейський не повинен створювати небезпечних ситуацій у суспільстві, не викликати негативних емоцій з боку пересічних громадян [3, с. 153-158].

Стан розробленості проблеми в теорії та практиці професійної підготовки правоохоронців. При дослідженні проблеми нами опрацьовано ряд публікацій науковців і фахівців-практиків в галузі спеціальної фізичної та вогневої підготовки: В. Плиски [4; 5]; В. Горбачевського, А. Сачави [6]; М. Костя, М. Алембеця [7] та ін. За результатами узагальнення основних положень вказаних робіт для успішної діяльності сучасного поліцейського професіонала, на нашу думку, необхідно під час фахової підготовки формувати у нього перш за все здібності психологічно впливати на злочинця (профілактика вчинення правопорушення), вміння створювати поліцейським умови для своєчасного усвідомлення особою своїх злочинних дій тощо. Розвиток та реалізація вищезазначених професійних якостей поліцейського в багатьох випадках дає змогу уникнути створення екстремальної ситуації.

Результати дослідження. Фахова підготовка правоохоронців вимагає високого рівня розвитку відповідних особистісних якостей та його готовності в цілому (комунікабельності, уваги та спостережливості, сміливості та оперативності, аналітичного мислення та практичного досвіду творчо вирішувати проблеми тощо) [4; 5; 6]. Ці передумови дають працівнику поліції змогу оперативно припинити злочин, опираючись на достовірну інформацію і прогнозуючи можливий розвиток подій, а також якомога повніше і ґрунтовніше розкрити: 1) реальний зміст мотивів правопорушника та неповноцінність його прогностичних спонукань (антисуспільну спрямованість дій чи злочинність діяльності в цілому); 2) нераціональність його цілей (негативна емоційна перевантаженість – *уточнено нами*); 3) наявність протиправних методів їх реалізації та можливість досягнення таких цілей правомірним шляхом; 4) помилковість прийнятих рішень у передбачуваних діях; 5) характер і ступінь суспільної небезпеки можливих дій правопорушника та їх наслідків. Кожен із перерахованих аспектів може мати множину практичних і фахово методичних методів вирішення проблеми – припинення злочину на різних стадіях.

Під час проведення інструктажів з особовим складом поліції перед несенням служби з охорони публічної безпеки та порядку (для курсантів – на заняттях з фізичної чи тактико-спеціальної підготовки) відповідальним особам (науково-педагогічному складу ЗВО МВС України) необхідно підкреслювати важливість вивчення середовища існування конкретної особистості правопорушника для успішного припинення поліцейськими його злочинних дій. Зроблені логічні висновки щодо послідовності дій і намірів поведінки злочинця дають правоохоронцю чітке уявлення щодо його особистості. При аналізі психологічної сутності поведінки злочинця жодна з ланок (особистісний, соціальний чи організаційний аспекти злочину) не повинна бути упущеною з виду.

Входячи у контакт із злочинцем, у поліцейського з самого початку повинна бути усвідомлена внутрішня перевага за рахунок накопиченого фахового досвіду в частині

передбачення розвитку локальної криміногенної ситуації. Навіть якщо злочинець не виконує вимоги правоохоронця, правопорушник все рівно перебуває в стані тривоги, напруження, втоми і т.д., він постійно мов би сам створює для себе *критичну ситуацію*, яку необхідно постійно і безперервно розвивати в цьому напрямку для досягнення поставленої мети злочину. **Під кризовим психологічним станом злочинця** нами розуміється внутрішні відчуття особистості правопорушника під час вчинення ним злочину, який, як правило, знаходиться в стані психологічної напруженості, що обумовлюється екстремальністю ситуації, протидією зі сторони соціального оточення (громадян та діяльністю працівників поліції, дефіцитом часу, зростаючою особистісною тривожністю від загрози бути затриманим (викритим, покараним і т. д.). Працівнику поліції варто враховувати, що стани, викликані страхом, гнівом, афектом, люттю, тривогою, хвилюванням, як правило, супроводять більшість злочинів.

Психологічний вплив працівника поліції на злочинця повинен бути зорієнтованим на виконання правоохоронцем двох основних завдань: 1) **стратегічного** – по можливості вирішити проблему перебудови мотиваційної суті особистості злочинця; 2) **тактичного** – сформулювати професійні цілі та завдання, яким способом скорегувати конкретну поведінку суб'єкта злочину в характерній для нього ситуації [5, с. 78-79].

Штучно створені працівником поліції ситуації щодо оперативного припинення правопорушення проходять через **чотири стадії**, які можуть впливати на формування кризового психологічного стану злочинця:

1) *первинне зростання суб'єктивного напруження правопорушника*, яке стимулює зменшення рівня ефективності застосування ним звичних способів вирішення протиправної «проблеми»;

2) *подальше зростання внутрішнього напруження особистості правопорушника в умовах*, коли обрані злочинцем способи виявилися безрезультатними;

3) *максимальне збільшення особистісної напруженості злочинця*, яке вимагає мобілізації зовнішніх джерел (засобів і сил) та внутрішніх психологічних ресурсів;

4) *підвищення рівня тривоги і депресії, формування почуттів безпомічності та безнадії, дезорганізація особистості злочинця* (у випадку відмови правопорушника від намірів припинити вчинення злочину, а вжиті працівниками поліції профілактичні заходи виявилися малоефективними).

Найбільш типовими діями працівників поліції щодо підбору ефективних способів нагнітання кризового стану у правопорушника можна вважати наступні:

1) необхідність здійснення постійного контролю за злочинною діяльністю злочинця;

2) наявність складної системи зворотного зв'язку (відчуття працівниками поліції злочинця, прогнозування його дій, і навпаки);

3) слідування за кожним актом поведінки злочинця, включаючи його фізичні наміри (дії) та зміну поточної обстановки, реакцію на неї правопорушника [5, с. 81].

Пропозиції щодо удосконалення методики відпрацювання захисних дій працівника поліції на заняттях з тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки. Ефективність процесу попередження злочину нерозривно пов'язана з необхідністю здійснювати правоохоронцем різноманітних за складністю рухових процесів. Тому будувати тактику впливу на злочинця слід нерозривно з **руховою установкою**, котра може полегшити положення правоохоронця на випадок непередбачуваної поведінки суб'єкта злочину.

У процесі тактичної підготовки розрізняють **два рівні** формування і функціонування установок:

1) *на першому рівні* установка формується за результатами сприйняття ситуації: чим більше варіантів ситуацій моделюється в умовах проведення практичних занять, тим більше працівники поліції збагатяться досвідом вирішення рухових завдань;

2) *другий рівень* пов'язаний з установкою, яка фіксується без безпосереднього сприйняття, а тільки з допомогою абстрактних понять, моделювання уявної ситуації.

Злочинцями не всі свої дії контролюються з достатньою повнотою. Це в повній мірі варто використовувати працівникам поліції для розробки заходів попередження та

припинення їх антисуспільних дій. Правоохоронці повинні визначити, які дії злочинця можуть контролюватися ним в меншій мірі, і на основі цього працівнику поліції в подальшому необхідно будувати тактику спілкування з ним, враховуючи ці аспекти (наприклад, особливості оглядовості місцевості з місця злочину, можливість застосування зброї, наявності спільників, шляхів відступу тощо). Використовувані несподівані впливи на розв'язання оперативної ситуації в таких випадках для злочинця можуть бути неочікуваними. Тому науково-педагогічним працівникам ЗВО МВС України на практичних заняттях зі спеціальної фізичної підготовки бажано давати характеристику ймовірній моделі поведінки злочинця, оцінку варіантам його дій та можливих замислів. Потім курсанту (поліцейському) по ходу викладення сценарію ситуації даються ввідні команди, де і в який момент дії злочинця позбавили його контролю за обстановкою, в який момент він не буде здатним контролювати дії поліцейського.

Доцільно на практичних заняттях моделювати одну із реальних ситуацій (злочинів, у вигляді сценаріїв), вибрати з них передумови, які передували основній події, і за якою курсанти (працівники поліції) повинні визначити конкретний зміст мотиву суб'єкта правопорушення за всіма вищезазначеними прийомами. Необхідно не тільки моделювати і аналізувати критичні ситуації, які виникають безпосередньо перед вчиненням злочинів, але й приймати до уваги всі індивідуальні властивості особистості злочинця, його життєвий досвід. З врахуванням створеної ситуації пропонувати курсантам (працівникам поліції) викласти (продемонструвати) способи впливу на особу злочинця.

Для ефективного використання поліцейським тактичних прийомів припинення правопорушення важливу роль відіграють знання про основні риси злочинця (психологічні схильності особистості, типи людини тощо). Наприклад, чітко вираженими типами людини-правопорушника є особи з такими особистісними якостями:

- 1) з аморальною поведінкою або іншими девіантними схильностями;
- 2) догідливі, обережні суб'єкти.

Свою поведінку працівники поліції повинні будувати диференційовано по відношенню до кожного з цих типів, так як мотиви злочинів у даних суб'єктів різні, їх поведінка відрізняється за ступенем створюваної небезпеки.

Науково-педагогічному складу ЗВО МВС України з метою відпрацювання алгоритмів дій поліцейських у розглянутих ситуаціях, успішного формування у них надійних навичок щодо застосування профілактичних дій під час несення служби та забезпечення їх готовності до протидії злочинності пропонуємо моделювати зазначені ситуації з участю курсантів (поліцейських). Наприклад, розробляти тактичні сценарії оперативних заходів боротьби із двома наступними типами правопорушників:

1) *поведінка суб'єкта із явно вираженими аморальними рисами* – є «граничною», він знаходиться, не приховуючи цього, на грані конфлікту із законом і цієї межі боїться; в нього спостерігається зниження рівня вольових якостей або повна їх деморалізація (втрата). Такі правопорушники в більшості випадків не здатні вчинити небезпечні для життя інших осіб злочинні дії; у спілкуванні з ними (з метою припинення можливого правопорушення) діалог працівника поліції необхідно вести впевненим та спокійним тоном, навіть довірливо; можна, не боячись нападу, повертатися до них спиною або приймати іншу «довірливу» позу. Оперативним працівникам поліції недоцільно застосовувати надмірний фізичний вплив, спеціальні засоби, так як в більшості своїй такі порушники є поступливими. Правоохоронцям у спілкуванні з ними необхідно бути в той же час вимогливими, стверджувати, що якщо вони будуть виконувати їхні накази (вимоги), турбувати їх не будуть;

2) *підозрювані із догідливою, обережною поведінкою, комунікабельні* – можуть бути більш небезпечними: при контакті з ними зазвичай відчувається деяке «викручування» з їх боку. Завдання працівника поліції полягає в першу чергу відволікти на деякий час увагу правопорушника розмовами з ним на абстрактні теми, підкреслити, що трапилася помилка щодо його підозри у вчиненні якогось іншого (вигаданого) злочину; в цей час необхідно знайти методи (способи, прийоми) впливу, які б оперативно збентежили правопорушника: доцільними є різкі переходи у розмові, діях, манері поведінки і т.д. Наприклад, піти на

поступки на початку спілкування з порушником на транспорті під час руху поїзда (провести формальну перевірку документів), заговорити із злочинцем здалеку (із вікна магазину чи балкона висотної будівлі тощо) і протягом деякого часу дати можливість йому заспокоїтися (підкреслити цим, що трапилася помилка при реагуванні на звернення громадян, або що нічого суттєвого не відбувається, вдати заклопотаність службовими справами, зобразити ретельність виконання службового обов'язку тощо). Потім тут же різко змінити свою поведінку, стати переконливо вимагати виконання наказу щодо припинення правопорушником злочинних дій. Різкий перехід у поведінці працівника поліції дозволить швидше розкрити наміри злочинця. В таких випадках оперативному працівникові поліції варто бути насторожі і готовим до захисних дій у випадку прояву злочинцем агресії.

Висновки. Розглянувши вищезазначені особливості фахової діяльності правоохоронця в екстремальних умовах в частині запобігання вчиненню злочину, ми вважаємо, що моделювання у процесі професійного навчання курсантів (поліцейських) відповідних психолого-педагогічних умов з метою цілеспрямованого впливу на формування тактики дій та навичок поліцейського щодо створення критичного стану у правопорушника можна суттєво покращити готовність працівників поліції до ефективного ведення протидії злочинцям, зменшити саму ймовірність вчинення багатьох правопорушень.

Пропоновані методичні рекомендації й прийоми щодо удосконалення організації навчального процесу працівників поліції (на прикладі проведення занять зі спеціальної фізичної та тактико-спеціальної підготовки), на нашу думку, в сучасних умовах боротьби із злочинністю сприятимуть збереженню життя та здоров'я як самих правоохоронців, так і пересічних громадян.

Список бібліографічних посилань

1. Звіт Голови Національної поліції України про результат роботи відомства у 2019 році // Національна поліція України : сайт. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit_NPU_2019.pdf (дата звернення: 05.04.2020).
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.04.2020).
3. Степаненко В. В. Формування константного психоемоційного стану поліцейського при виконанні службових обов'язків // Information, Its Impact on Social and Technical Processes : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 берез. 2020 р. Хайфа, Ізраїль, 2020. С. 153–158.
4. Плиско В. И. Защитные действия при нападении преступника, вооруженного ножом. Киев : Ред.-изд. центр МВД УССР, 1989. 64 с.
5. Плиско В. И. Формирование у сотрудников устойчивого психомоторного состояния к внешним проявлениям опасности. Киев : Ред.-изд. центр МВД УССР, 1991. 128 с.
6. Горбачевський В. Я., Сачаво А. Г. Тактика дій працівників ОВС в екстремальних ситуаціях та правові основи застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї : посібник. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2001. 24 с.
7. Кость М., Алембець М. Психологічна підготовка курсантів МВС під час занять з вогневої підготовки // Удосконалення фізичного виховання та спеціальної фізичної підготовки курсантів ВНЗ МВС України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 2005). Івано-Франківськ, 2005. С. 127–131.

Отримано 06.04.2020

